

Quin territori voldríem?

Reptes i oportunitats de la insularitat¹

per Macià Blázquez-Salom

Agraesc la invitació de l'Institut d'Estudis Eivissencs. Us exposaré els resultats de la recerca, a la UIB i a d'altres universitats, a l'entorn dels reptes i de les oportunitats de la **insularitat**. En primer lloc, pel que fa als **reptes** o limitacions, us intentaré definir la qüestió de la bretxa metabòlica i de la insostenibilitat, arran del magnetisme insular i de la creixent mercantilització turística d'aquests territoris confinats per la mar. En segon lloc, provaré d'identificar per al debat les **oportunitats** que podem provar d'aprofitar: l'empoderament social mitjançant la radicalització de la democràcia, el decreixement just i els possibles trets caracteritzadors d'un turisme postcapitalista.

Elements de la insularitat

La insularitat va ser definida, en un intent de quantificació, per Bartomeu Barceló² en funció de la magnitud de l'illa, de la seva distància al continent i del seu microcosmos de varietat interna. Des d'una perspectiva més qualitativa, el mite de l'illa³ la vincula a la calma, el seden-

En la fotografia, Joan Carles Palerm i Macià Blázquez-Salom (fotografia: LICC UIB).

tarisme i el relax, oposat al mite de la carretera, que representa el nomadisme, el moviment i l'acció. D'altres elements de l'atracció insular a afegir poden ser: la imatge de seguretat i refugi de l'espai insular, com era l'illa Tortuga, amagatall dels tresors de la pirateria al Carib; el seu ús com a referent d'espai utòpic i paradisiac (Thomas More situà la seva proposta d'organització d'una societat ideal en una illa; i també Aldous Huxley ambientà la seva utopia a l'illa de Pala); l'illa per retrobar-se amb la natura i amb un mateix, en paraules d'Henry David Thoreau, allà on «hi ha moments en què tota l'ansietat i l'esforç acumulats s'assosseguen a la infinita indolència i repòs de la natura»; uns espais més dominables, sota el control colonial o del capital; i símbols d'estatus per a qui gaudeix d'aquests espais, que per la seva escassetat tenen un encuny de distinció. La tesi doctoral d'Antoni

Pons⁴ fa un repàs més detallat d'elements de la insularitat.

Les illes Maldives, per exemple, es posicionen per competir com a destinació de les inversions immobiliàries, fent *place branding* per la seva elevada rendibilitat, que les posiciona com a destinació «Premium». Un cas més proper és l'illa de Tagomago, on Matthias Kühn adquirí la propietat de l'habitatge i aconseguí la concessió del port i del far, de manera que manté un domini monopolístic de l'ús de totes les instal·lacions de l'illa. Per defugir l'inconvenient de la conservació de la natura, atès que és un Lloc d'Interès Comunitari (LIC) i una Zona d'Especial Protecció per a les Aus (ZEPA), creà una fundació per

1. Aquest treball contribueix al projecte «Crisi i reestructuració del litoral turístic espanyol» (CSO2015-64468-P) finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (Pla Nacional de I+D+i), l'Estat espanyol, Agència de Recerca i Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER). El projecte compta amb un portal: <https://cretlit.uib.es/>.

2. Barceló, B. (1997). *Illes, lleïtat i insularitat*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

3. Perón, F. (2004): «The Contemporary Lure of the Island». *Tijdschrift voor Economische en sociale Geografie*, 95 (3), 326-339.

4. Pons, A. (2016). *Turisme, lleïtat i urbanització a les Illes Balears (1956-2006)*. Universitat de les Illes Balears, tesi doctoral inèdita.

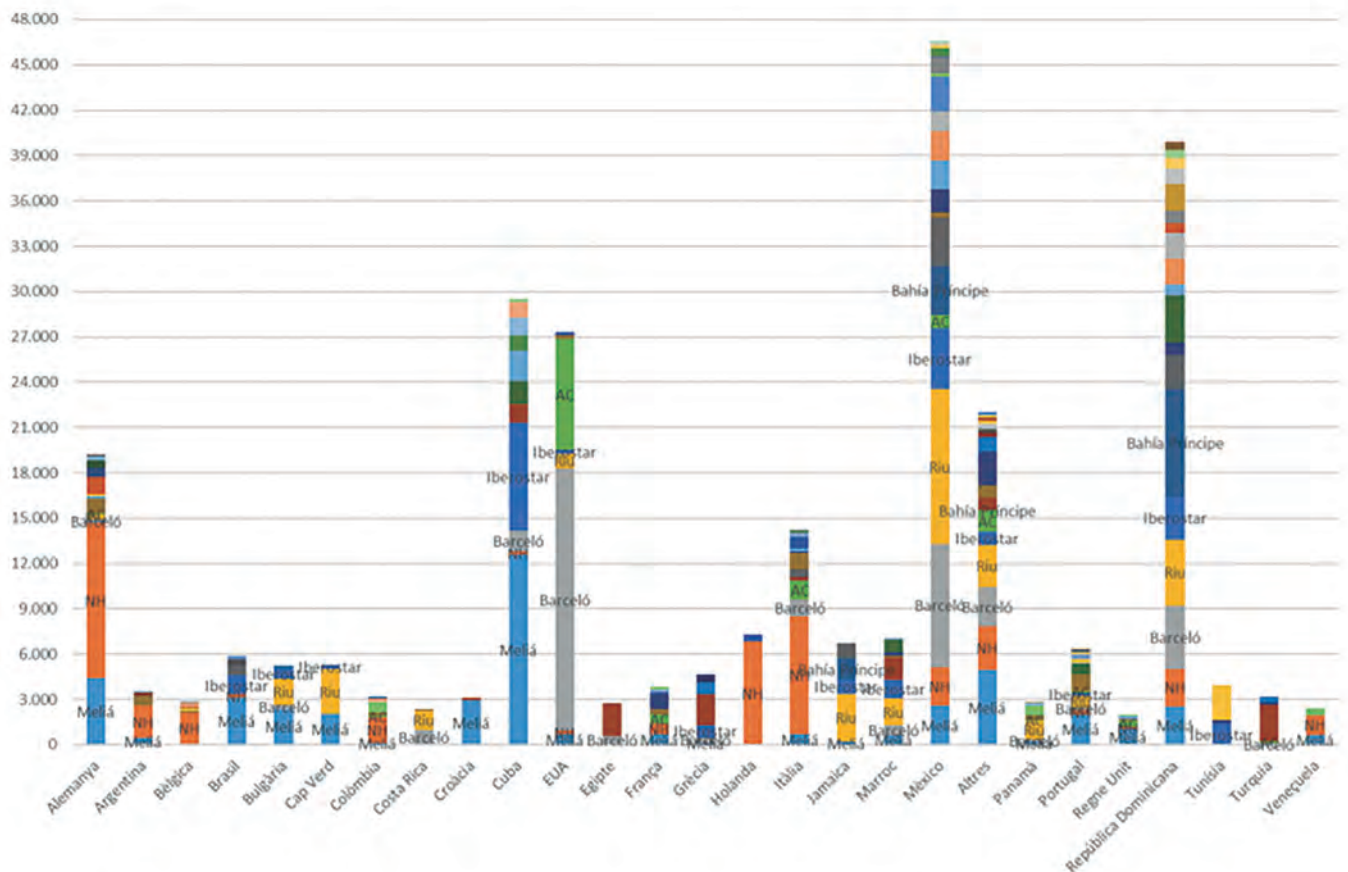

Figura 1. Presència de cadenes hoteleres de matriu espanyola al món (nombre d'habitacions). Font: elaboració pròpia a partir del «Rànkings HOSTELTUR de cadenes hoteleres 2018».

la defensa de la natura, de manera que el conservacionisme li serveix com una coartada per continuar fent-ne un ús privat molt lucratiu (a raó de 250.000 euros per setmana de lloguer en temporada alta). Antoni Artigues i jo⁵ vàrem estudiar aquest i d'altres casos per mostrar com es pot instrumentalitzar el conservacionisme en favor de l'elitització i de la privatització de l'espai, amb el tancament d'espais privilegiats per a l'ús turístic i residencial de luxe.

Les illes a la divisió internacional del treball

La globalització promou l'acceleració dels processos, fluxos i xarxes

d'activitats, amb el resultat de la transformació de l'organització social, les societats i els intercanvis a escala mundial. El poder del capital corporatiu es multiplica, arran d'aquesta «compressió de l'espai i del temps». Els espais més rendibles per a la inversió turística i immobiliària són també illes, situades al marge dels centres de l'economia del món, al que denominam les «perifèries de plaer», per acollir les funcions turístiques. Aquestes perifèries de plaer ofereixen condicions favorables a les taxes de beneficis: sòl, mà d'obra i recursos naturals més barats, estats fallits bons de sotmetre (que proporcionen infraestructures, cobren menys impostos i devaluen les regulacions i les seves monedes locals), allà on al capital li surt molt rendible invertir, amb períodes d'amortització més curts, i on el diferencial de renda abarateix el consum. Aquesta relació entre el centre i la perifèria colonial caracteritza el desenvolupament de les cadenes hoteleres balears a les illes

del Carib, Cap Verd o Indonèsia. El model balear que exporten és el de la balearització,⁶ amb l'explotació ambiental i social basada en el caciquisme.

Les cadenes hoteleres de matriu espanyola han expandit la seva activitat a 70 països, segons dades de 2018 (figura 1), especialment a destinacions de sol i platja del Carib i Amèrica Central (particularment a Mèxic, República Dominicana i Cuba). Les especialitzades en aquest segment es reparteixen el mercat amb algun predomini regional, per exemple, de Meliá i Iberostar a Cuba, Riu i Barceló a Mèxic, o Bahía Príncipe a la República Dominicana. Un segon àmbit geogràfic de la seva expansió internacional és l'hoteleria urbana en països de les economies centrals

5. Artigues-Bonet, A.-A.; Blázquez-Salom, M. (2016). «Huidas al paraíso y la realización mercantil del sueño». Benach, N.; Zaar, M. H.; Vasconcelos, P. J. M. (ed.). *Actas del XIV Coloquio Internacional de Geocrítica. Las utopías y la construcción de la sociedad del futuro*. Barcelona, 2-7 de mayo de 2016. Barcelona: Universidad de Barcelona.

6. Blázquez, M.; Murray, I. i Artigues, A.A. (2011). «La balearización global. El capital turístico en la minoración e instrumentación del Estado», *Investigaciones Turísticas*, 2: 1-28.

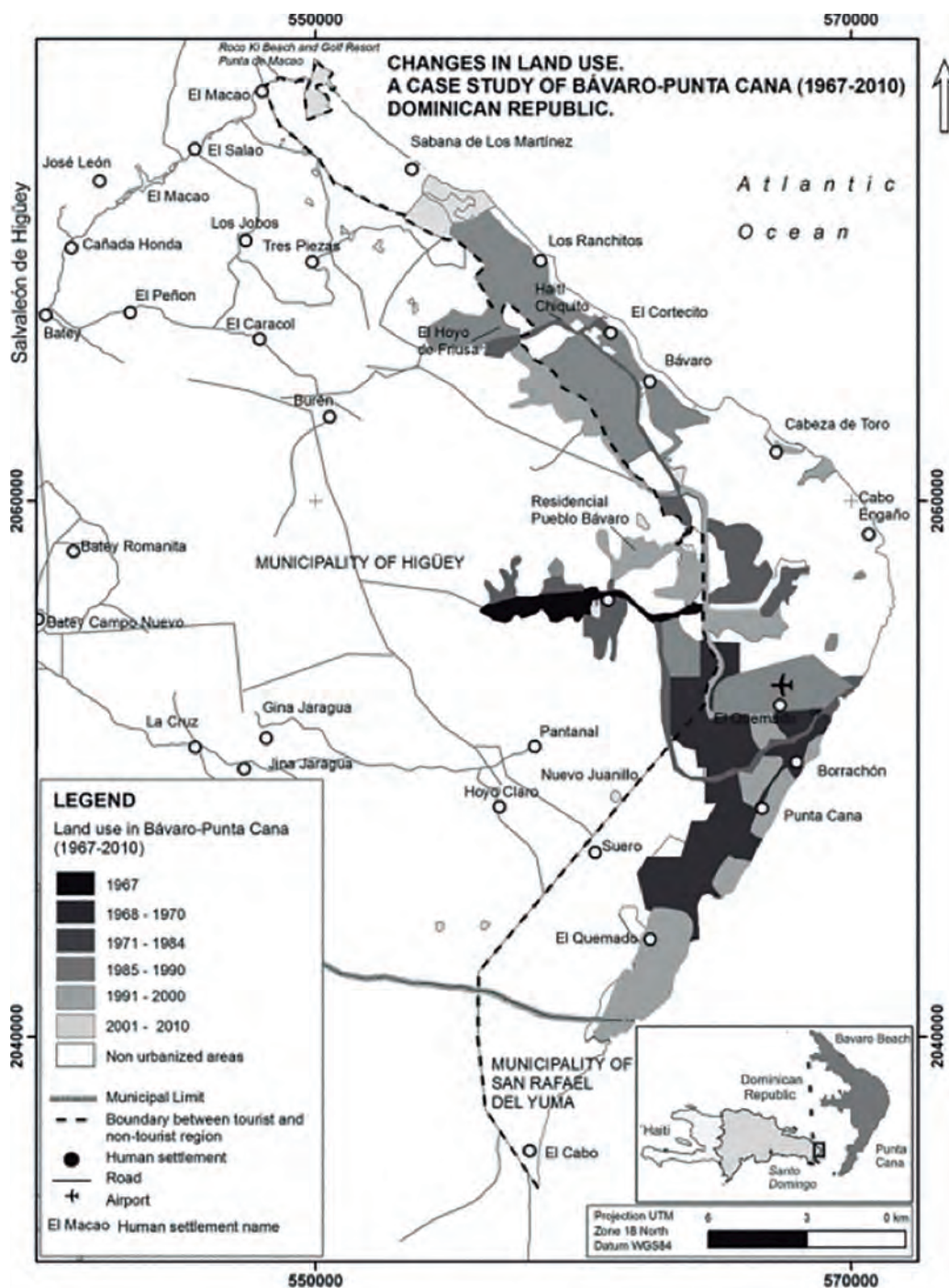

Figura 2. Segregació, marcada amb la línia discontinua, dels nuclis urbans turístics, a primera línia de la mar, i d'allotjament de les classes treballadores, a l'interior, a Punta Cana i Bávaro. Font: González et al., 2016.

(particularment als Estats Units, Itàlia i Alemanya). Aquest segment d'activitat es desenvolupa particularment en la dècada dels 2000, mitjançant la vinculació de l'hoteleteria amb la inversió financera en immobles urbans. En aquest cas també s'aprecia l'especialització regional, per exemple de Barceló als EUA o d'NH a Alemanya i Itàlia.

Els espais turístics que les cadenes hoteleres construeixen a les noves perifèries de plaer marquen una segregació social molt acusada: ressorts hotelers exclusius a pri-

mera línia de la mar, sovint amb oferta de tot inclòs, amb suburbis, de cap a l'interior, per acollir la població treballadora, sota els llindars de la salubritat; com, per exemple, a Bávaro i Punta Cana (figura 2), a la República Dominicana, estudiats per l'equip encapçalat per Jesús González.⁷

7. González et al., (2016). «Urban growth and dual tourist city in the Caribbean. Urbanization in the hinterlands of the tourist destinations of Varadero (Cuba) and Bá-

Reptes de la insularitat

La insostenibilitat pot ser explicada en termes de la **bretxa metabòlica** que s'obre entre les bases naturals de la vida –com són els cicles biogeoquímics o la disponibilitat de recursos naturals– i el sistema capitalista, que pretén una expansió i un creixement continu, amb el supòsit d'una abundància que no és tal. Alguns recursos no

varo-Punta Cana (Dominican Republic)». *Habitat International*, 58, p. 59-74.

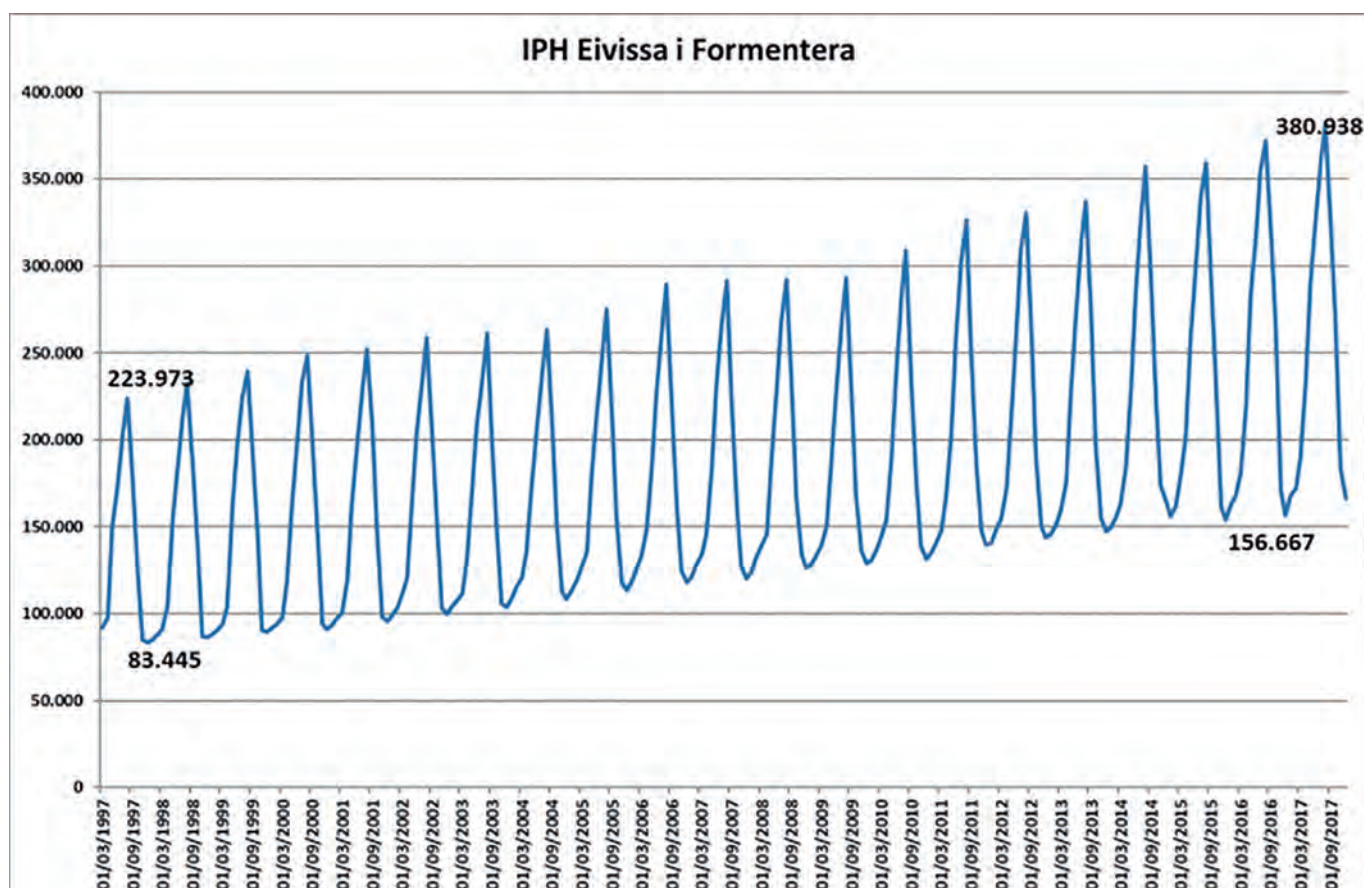

Figura 3. Evolució de l'Índex de Pressió Humana a les illes d'Eivissa i Formentera. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut Balear d'Estadística.

renovables clau per a la nostra forma de vida s'esgoten (com per exemple el petroli), el territori s'ocupa amb patrons que reflecteixen les desigualtats socials i el malbaratament consumista i acumulador n'és el principal responsable. Altres civilitzacions han col·lapsat per aquest mateix motiu: Rapa Nui, a Pasqua, o la civilització maia abans de la invasió europea d'Amèrica. Eudald Carbonell⁸ defensà la idea que encara no som humans, perquè som incapaços de prevenir les conseqüències de la nostra golafreria. Hem evolucionat com a homínids durant els darrers dos milions d'anys, però encara no som capaços de posar fre a l'afany d'acumular riqueses.

Els models econòmics clàssics només entenen l'opció de créixer, d'acord amb la naturalesa del capi-

talisme, amb l'expansió geogràfica, seguint el patró del ressorgiment de les crisis, mitjançant més creixement. La recerca de més taxes de guany alimenta la financiarització i la conversió en mercaderia de tot el que sigui possible comprar i vendre. Aquesta expansió no té en consideració les limitacions biofísiques, com demostren, per exemple, al Resilience Centre d'Estocolm, Suècia.⁹ Segons aquest estudi, hem superat el llindar segur, almenys, pel que fa a la pèrdua de biodiversitat, arran de l'extinció d'espècies, els cicles del nitrogen i del fòsfor i el canvi climàtic. La resiliència neix de la psicologia, per explicar la superació de traumes. A la natura li passa el mateix amb la humanitat. Pel que fa als llindars de resiliència superats, és incapaç de recuperar-se, a

escala humana. Per exemple, pel que fa a les nostres emissions de gasos d'efecte hivernacle, hem fet que se superin les 400 parts per milió de CO² a l'atmosfera, i la natura no és capaç d'absorbir aquest excés de gasos que emetem. Així contribuïm a un canvi climàtic que farà pujar el nivell de la mar (un metre a finals d'aquest segle). La bretxa metabòlica de la qual us parl es farà evident a l'erosió de les platges, que són el nostre principal recurs turístic. Sorprenentment, el maig del 2015 (fa ben poc) es va aprovar el Pla de Reconversió Integral de la platja de Palma, i els seus redactors reconegueren que no havien fet cap previsió respecte de la pujada prevista del nivell de la mar. A la platja de Palma i s'Arenal les aigües pluvials es controlen mitjançant un sistema drenatge que ja no dona l'abast. Suspenem en capacitat de resposta als reptes ambientals quan el 2015 s'aprova un pla urbanístic per a la ciutat turística més gran de les Illes Balears

8. Carbonell, E.; Sala, R. (2002). *Encara no som humans. Propostes d'humanització per al tercer mil·lenni*. Barcelona: Empúries.

9. Steffen, W. et al. (2015). «Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet». *Science*, 347 (6223). DOI: 10.1126/science.1259855.

que no adopta cap mesura per prevenir els efectes de la pujada del nivell de la mar!

Paradoxalment, l'aigua és un recurs limitant al nostre entorn, caracteritzat per l'aridesa. Així ho demostren els autors de l'estudi del GEN-GOB Eivissa.¹⁰ Els nivells freàtics dels aqüífers propers a Eivissa estan sobreexplotats, sobretot els de la serra Grossa de Sant Josep, i la tendència general és que cada vegada tinguem menys recursos hídrics subterranis i que la dessalació hagi de ser més freqüent: hem de dessalar per proveir d'aigua perquè plou menys a causa d'un canvi climàtic que provocam consumint energies fòssils, hidrocarburs, que és l'energia que feim servir per fer anar les dessaladores, de manera que entram dins un cercle viciós. La monografia de la Societat d'Història Natural de Balears¹¹ mostra més detalls d'indicadors socioambientals d'insostenibilitat. La solució que li trobam és extreure els recursos enfora, més enllà de l'àmbit de la nostra àrea de captació de recursos pròpia, i enviar enfora els inconvenients del nostre excés de creixement. Per exemple, respecte de l'abastament de recursos minerals, amb la importació de carbó mineral de Sud-àfrica, per produir energia elèctrica, fent patir allà els costos ambientals i socials per superar la nostra bretxa metabòlica.

Un segon repte a assumir, i potser resoldre, és el **magnetisme** insular, d'atracció de persones i de capitals. La dinàmica neoliberal de la competitivitat entre els territoris situa el nom d'Eivissa arreu del món com una destinació apetitosa. David Ramos¹² publicà un estudi

comparatiu de l'«índex de penetració turística» de 110 illes petites al món. Eivissa té un índex de penetració turística tan elevat que la du a ocupar el cinquè lloc a escala mundial, després de Santorini, Kos, Mikonos y Fuerteventura. És a dir, Eivissa és una de les illes més turitzades del món. L'índex de pressió humana (o sigui, la gent que hi ha dia a dia) ha superat els dos milions de persones a les illes Balears els dos darrers estius (la figura 3 mostra aquesta dada per a les illes d'Eivissa i Formentera). Un segon patró mostra com ha anat augmentant l'estacionalitat: la diferència entre els pics de la temporada baixa i de la temporada alta s'ha fet de cada vegada més gran. O sigui que augmenta l'estacionalitat, segons s'aprecia a la gràfica adjunta amb dades de l'IBESTAT.

L'anàlisi de la Inversió Estrangera Directa (figura 4) possibilita estudiar els fluxos de capitals cap a les Balears. La crisi de 2008 ha afavorit més arribada de capitals a les illes Balears, amb un pic de gairebé 800 milions d'euros en 2013.

De l'anàlisi de contribució a l'IED dels principals sectors d'activitat (figura 5) es destaquen la construcció d'edificis, la compra-venda immobiliària i la inversió hotelera. La reforma i ampliació d'establiments d'allotjament turístic és el sector que més repunta la seva atracció de capitals els anys 2014 a 2016.

La crisi de la bombolla immobiliària s'ha resolt mitjançant la creació d'una nova bombolla turística, que atreu capitals especulatiu.¹³ Com a mostra, us cont una anècdota personal. En un seminari a Alacant vaig fer un cafè amb Álvaro Gijón, que va ser gerent del Consorci de la Platja de Palma. Em

va explicar que rebia visites al seu despatx de persones que li proposaven invertir milions d'euros a l'àmbit de la platja de Palma. Els era igual fer un poliesportiu, una pista de carreres de cavalls o un hotel de luxe. El que ell els digués els aniria bé, però els calia fixar el seu capital a la platja de Palma.

Això demostra que som una destinació preferida i privilegiada per la rendibilitat per al capital. Les autoritats segueixen emmirallades en posicionar-nos en el mapa per potenciar el nostre magnetisme. Palma, per exemple, s'enorgulleix d'haver estat elegida la ciutat més agradable per viure-hi del món, per part de *The Sunday Times* l'any 2015. Quina gràcia els fa als seus habitants que són desnonats per la pujada dels preus de l'habitatge!

Un tercer repte al qual ens enfrontam és l'ampliació de la **frontera de la mercantilització** turística. La rendibilitat és major si la mercaderia és nova i escassa. Això fa que el capital cerqui la incorporació de nous productes. Així s'han anat afegint: l'ecoturisme, el turisme rural, el turisme nàutic, el turisme de golf... L'entrada al mercat de nous productes és arriscada, però també pot ser molt lucrativa per a qui en té el monopoli. L'aventura de fer nous hotels al Carib als anys 1980 va ser atrevida, però els ha donat l'avantatge de ser els pioners. Igual passa amb la mercantilització turística d'espais que s'havien mantingut al marge: les platges verges, quan més recòndites i inaccessibles per terra, millor; l'habitatge, que perd de cada dia més la utilitat de fer de residència per allotjar turistes; les botigues tradicionals, que passen a ser franquícies de marques globals, arran de la finalització de la moratòria dels contractes de lloguer antics i de la liberalització dels horaris comercials; els espais portuaris; els fars...

Oportunitats de la insularitat

Uns reptes tan grans també poden ser tractats en termes d'oportunitats, per marcar-nos propòsits que puguin afavorir l'interès general.

10. Gelabert, B.; Barón, A.; Rodríguez, A.; Marí, M.; Palerm, J.C. (2015). *Análisis de la gestión del agua en Ibiza*. Eivissa: SHNB, Ibiza Preservation Fund, UIB, GEN-GOB Eivissa.

11. Del Valle, L; Murray, I.; Pons, G.X. (2018). «Capacitat de càrrega de les Pitiüses: indicadors socioecològics». *Eivissa*, 63: 35-

12. Ramos, D. (2016). «La magnitud del turismo en isla de La Palma: del discurso dominante a la realidad estadística». In: Blázquez, M., Mir-Gual, M., Murray, I. y

Pons, G.X. (eds.). *Turismo y crisis, turismo colaborativo y ecoturismo*. XV Coloquio de Geografía del Turismo, el Ocio y la Recreación de la AGE. Mon. Soc. Hist. Nat. Balears, 23: 143-159. SHNB-UIB-AGE. ISBN 978-84-617-5115-0.

13. Navas, G.; Blázquez, M.; Murray, I. (2016). «Editorial». *Ecología política. Cuaderno de debate internacional*, 52, 4-6.

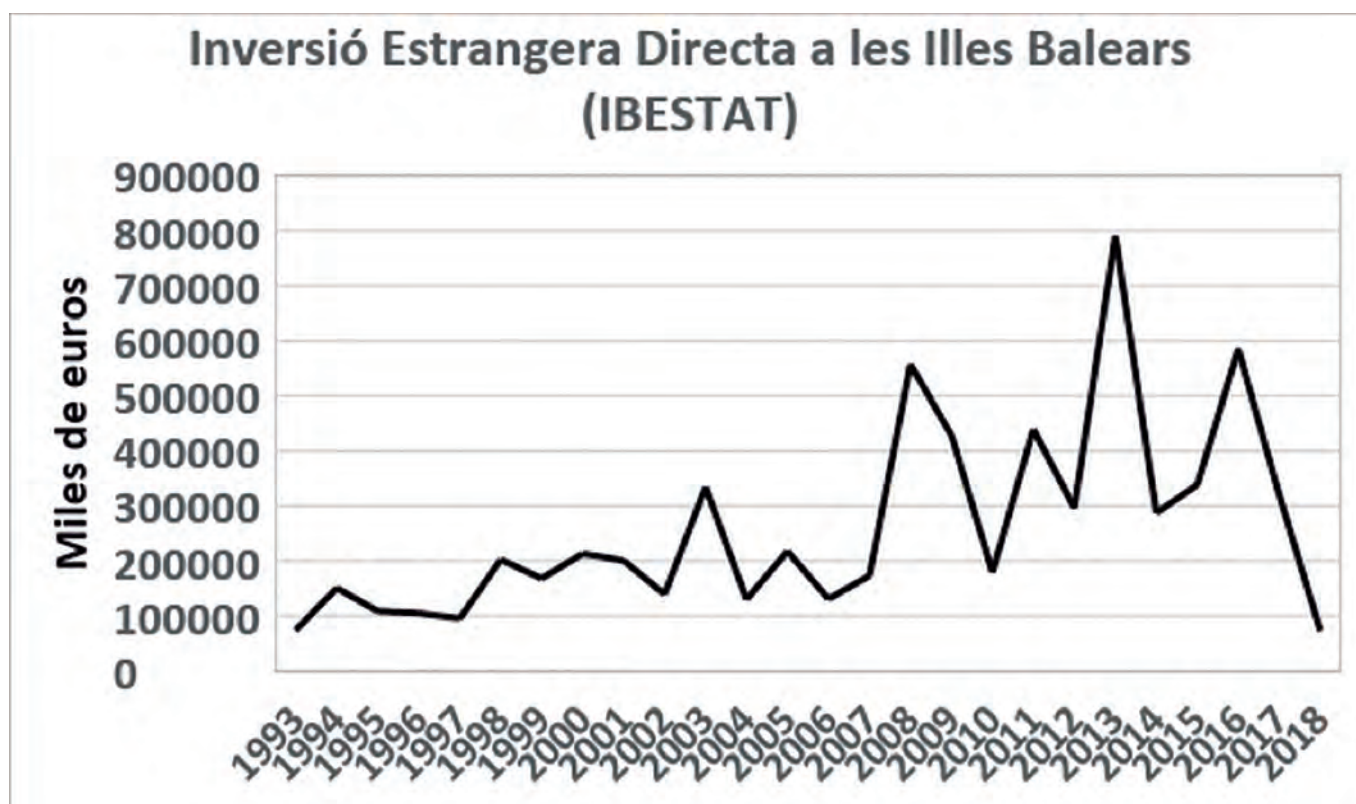

Figura 4. Inversió Estrangera Directa a les Illes Balears. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IBESTAT.

Karl Polanyi defensà la necessitat de fer un reforçament institucional, basat en la **radicalitat democràtica**. Ho explica com una mena de torcebraços entre l'economia i la societat. La ruptura s'evita retrobant un equilibri, com un saltamartí, que li pegues un cop i es mou fins que torna a quedar dret. En realitat, el capitalisme es fonamenta en aquesta habilitat que té la societat de retrobar l'equilibri per mantenir-se en equilibri. De l'amenaça de mercantilització que us deia ja en xerrava Karl Polanyi als anys quaranta. Després del crac del 29, va postular tres possibles solucions: nacionalsocialisme (que és un autoritarisme xenòfob), el comunisme de l'economia planificada o capitalisme d'estat (que també és un autoritarisme dictatorial, al cap i a la fi, o ho va acabar sent) i la socialdemocràcia. Això eren les tres solucions que plantejava Polanyi per a aquesta retrobada de l'equilibri. De la necessitat que existeixin moviments socials que reclamen el dret al territori, a la ciutat o a l'illa, en parlen David Harvey¹⁴ i Eric Clark.¹⁵ També a la República Do-

minicana s'han analitzat els efectes de la desposseïció del territori, especialment al litoral.¹⁶ L'autora Yolanda León col·labora amb el grup ecologista Jaragua. El seu estudi conclou amb la necessitat de retrobar els vincles socials per protegir-nos dels abusos que genera el turisme. Esteban Ruiz Ballesteros ho està estudiant a les illes Galápagos, a l'illa Floreana, que té el doble d'extensió que Formentera, però molt poca població (uns 100 habi-

tants). El seu estudi,¹⁷ proposa conservar l'apoderament mitjançant la democràcia: participativa, assembleària, amb lideratge però sense autoritarisme.

La democràcia genera incomoditat en la classe dirigent. D'aquí prové la criminalització de les respostes socials, per exemple, acusant-les de turismofòbia, que les assimila així a la xenofòbia, l'homofòbia o la misogínia. Tenim experiències prèvies de decisions democràtiques per contenir el creixement, arran de la denúncia social de la saturació i la consegüent pèrdua de rendibilitat: amb la protecció de la costa, la moratòria turística (que es va implantar a partir de l'any 1998), els límits en el creixement de la planta d'allotjament turístic i residencial mitjançant les Directrius d'Ordenació Territorial (de l'any 1999), la protecció dels espais naturals... El magnetisme insular ens situa en una posició avantatjada per triar combatre la bretxa metabòlica i la desigualtat social. Aquesta **oportunitat** es pot concretar amb la idea del **decreixement**. Si prenem com a mostra la

14. Harvey, D. (2013). *Ciudades rebeldes. Del derecho a la ciudad a la revolución urbana*. Madrid: Akal.

15. Clark, E. (2013). «Financialisation, sustainability and the right to the island: a critique of acronym models of island development». *Journal of Marine and Island Cultures*, 2(2), 128-136.

16. León, Y. (2007). «The Impact of Tourism on Rural Livelihoods in the Dominican Republic's Coastal Areas». *Journal of Development Studies*, 43 (2), 340-359.

17. Ruiz-Ballesteros, E. i Brondizio, E.S. (2013). «Building Negotiated Agreement: The Emergence of Community-Based Tourism in Floreana (Galapagos Islands)». *Human Organization*, vol. 72, núm. 4, p. 323-335.

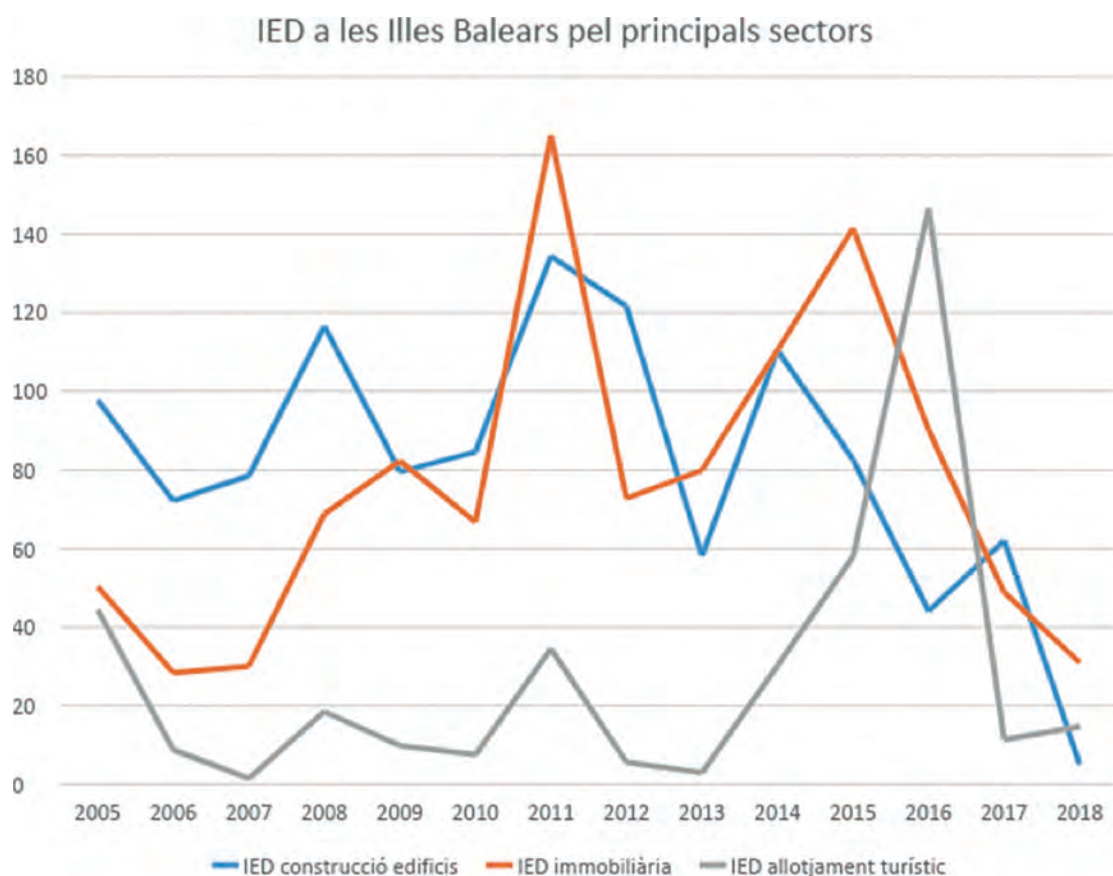

Figura 5. Inversió Estrangera Directa a les Illes Balears pels tres principals sectors d'activitat. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IBESTAT.

lluïta contra el canvi climàtic, es planteja la contracció de les emissions, és a dir, emetre menys gasos d'efecte hivernacle. Alhora, però, perquè aquesta reducció sigui justa, cal fer-ho també a través de la convergència. És a dir, si uns contaminen molt i uns altres contaminen poquíssim, cal aconseguir que els que contaminen molt contaminin menys, però acceptar que els que contaminen poquíssim puguin fer-ho una mica més, perquè si no s'aprofundeix en la desigualtat. No es tracta només d'un problema ambiental. Cal trobar remeis que apliquin també la justícia social. Perquè la tendència més estesa és atribuir els problemes ambientals als més pobres. Les Nacions Unides repeteixen aquest mantra: els pobres són els que generen problemes ambientals i, per tant, el que hem de resoldre és la pobresa. Aquest enfocament aparta l'atenció de l'extrema riquesa, de l'ús sumptuari i el malbaratament. Contràriament, opinem que hem de penalitzar el malbaratament de l'extrema riquesa. El decreixement ha de promoure's,

primer de tot, penalitzant l'acumulació de riquesa. Per exemple, pel que fa a l'ús sumptuari d'aigua (piscines, gespa, golf en un entorn àrid...), mitjançant tarifes progressives, que realment desmotivin el sobreconsum; i fer el mateix amb l'energia o la generació de residus. Aquesta possibilitat la podem definir, si voleu, com a **decreixement just**. Si no, el decreixement a seques afavoreix l'elit, perquè si es dona la culpa als pobres se'ls segrega socioespacialment: fent fora a qui té menys recursos i menys poder; per afavorir el gaudi dels privilegis als rics i poderosos.

Finalment, la darrera oportunitat que pot servir de guia és adoptar models de turisme que no depengui de les lleis del capitalisme. Robert Fletcher¹⁸ exposa l'oportunitat de desenvolupar formes de **turisme postcapitalista**: mitjançant formes

de producció que no privatitzin la plusvàlua, controlades de baix a dalt; per atendre les demandes dels col·lectius i no les demandes de la màquina de creixement (que és el capital a la recerca de rendibilitat); internalitzar els costos ambientals; establir règims de propietat col·lectiva; desmercantilitzar espais; promoure els mercats de proximitat; regular el creixement de les infraestructures, l'espai urbà o els establiments turístics; posar límits al poder corporatiu; i limitar també l'adquisició de propietats als no residents.

Les societats illenques som privilegiades i pot ser que també per això mateix siguem més sensibles als arguments favorables a l'assumpció de reptes i a l'aprofitament de les oportunitats. Tal vegada, pensar que siguem capaços de comportar-nos amb seny sigui utòpic. Però val més tenir il·lusions que fer-se la il·lusió de continuar creixent, sense fer cas de les alarmes!

MACIÀ BLÁZQUEZ-SALOM
PROFESSOR DE GEOGRAFIA (UIB) ■

18. Fletcher, R. (2016). «Tours caníbales puesto al día: La ecología política del turismo». *Ecología política. Cuaderno de debate internacional*, 52, 26-34.